

OD ISTE AUTORKE

S ONE BANDE MOJE GORE

Jasenka Lalović

**S O V E
B A N D E
M O J E
G O R E**

— Laguna —

Copyright © 2019, Jasenka Lalović
Copyright © 2022 ovog izdanja, LAGUNA

*Mojoj baba Dragici i svim ženama od njezine vrste.
Brižnicama, čuvaricama i kućnicama koje su nam podarile
ono najvrijednije što su imale, a to je toplina doma.*

SADRŽAJ

Reč-dve o knjizi	11
MIRISI	15
BITISANJE	28
TITRAJ	37
PREDOŠEĆAJ.	42
ŽELJA.	47
RIJEČ.	52
OPROST	57
CVIJET	64
PRIZNANJE	72
CIJEPANJE	76
PRAVDA	82
KUĆNICA	92
ARTIJA	99
BAUO.	101
ZLOGLAS.	109
PLEĆA	114

RAŠA	123
SPISAK	128
VREĆA	135
ČAMINJA	143
OBILJEŽENA	151
CREVLJE	155
BAKSUZLUK	160
ČAPRA	167
GLEDANJE	173
PRAVICA	182
VISOVI	188
MRENA	193
ČAST	196
PUCE	199
ODUSTAJANJE	202
GRIJEH	207
SAKET	215
DAR	219
BESRAMNICA	225
DRUGARICA	238
GLIB	246
NESUĐENICA	256
OBEĆANJE	265
NETAKNUTA	275
ČOEK	284
ZA INAT	293
KUVERTA	300
STOPE	307
MARAMICA	314

KOVČARICA	323
TAVAJUL	331
BONACA	337
NEZBORENJE	341
PORAZ	349
VOŠTANICA	356
ELA	361
GOST	364
NENADANA	371
IZMICANJE	376
SAPLITANJE	387
SIJAVICA	397
BESAC	405
NEPREBOL	415
FALINKA	422
PAŠAČINA	429
ISPAŠTANJE	440
BIJEG	446
USUD	452
UTORNIK	457
PRILIKA	465
NADA	470
OJ, RADOSTI, VESELOSTI....	478
Rječnik manje poznatih riječi i izraza	483
Dejan Ristić o delu	496
O dvjema bandama i <i>Gori</i> Jasenke Lalović	499
Reč autorke	502
O autorki	509

REČ-DVE O KNJIZI

Ima li lepšeg trenutka za čitaoca od onog kad mu se u ruci nađe primerak nastavka dugoočekivane knjige? Taj momenat, čini se, nosi veće uzbuđenje od onog s kojim počne da se čita ona pre nje. S prvom je sve nepoznato i ne znamo šta nas čeka, ne znamo da li će nam se svideti ili ne, dok sa nastavkom nekako sve biva drugačije. Pogotovo ako je pisac uspeo da kod nas probudi takozvanu čitalačku glad. Ako su njegovi likovi i radnja dela toliko oživali u čitalačkoj mašti da čitalac ima utisak da su stvarni i da je on prisutan u svemu što im se dešava. Tada period iščekivanja drugog dela knjige biva težak, kako za čitaoca tako i za pisca. Za čitaoca jer očekuje da junaci knjige sa kojima se saživeo nastave da žive svoj književni život sve do kraja koji je za njega prihvatljiv ili neprihvatljiv, a za pisca jer veruje da će i sa nastavkom uspeti da podstakne i održi zainteresovanost čitalaca do samog završetka knjige.

Od momenta kad smo zaklopili korice *S one bande moje gore*, junaci Jasenke Lalović nisu ostali među njima. Uspevši da nam probudi već pomenutu čitalačku glad svojom prvom knjigom, Jasenka nas je ostavila da sa nestrpljenjem čekamo epilog njihovog književnog života i da njezini pažljivo osmišljeni

likovi, za nas zastali u nekom zamrznutom trenutku, u međuprostoru između prvog i drugog dela, nastave u novoj naraciji da žive, da *ona* banda dobije *ovu* bandu gore, a mi celokupnu priču kojom ćemo zaokružiti napola stvorenu sliku.

Radnja romana *S ove bande moje gore* smeštena je u period posle Drugog svetskog rata, vreme velikih obnova, velikih nandanja, uspona, ali i navikavanja na novi poredak i novo vreme, vreme koje je u isti mah i obećavalo i nosilo neizvesnost, pogotovo za one koji su odbijali da stanu pod jednu kapu. Predeli krša i kamena koje smo prelazili sa likovima prve knjige ustupili su mesto obali i moru, nekad pitomom, nekad okrutnom, sinjem i plavom, valovitom i mirnom, zapravo nepredvidivom, kakav je i život svakog ponaosob Jasenkinog junaka.

Otvorivši *morske* korice, otvorili smo svet u kome su nam opet oživele Milica, Ilinka, Velika, Olga, Gospava, Milka, Anđa da s njima idemo prateći ih kroz život koji im je namenio pisac, da opet s njima volimo i da se radujemo, da tugujemo, drhtimo i strepimo, verujući da im je iskrojena sudbina sa srećnim krajem. Jasenka se, pišući nastavak knjige i gradeći novu staru priču, nije zadržala samo na nama poznatim junakinjama već im je hrabro dodala pregršt novih likova ne bi li nam bolje dočarala i vreme, i mesto, i običaje, i naravi ljudi *s ove bande*. Tomana, Katina, Savka su samo neke od njih. Suočavajući *one* i *ove* kroz razne situacije, stavljajući ih pred razne životne izazove, uspela je ne samo da napravi ravnotežu između njih nego i da se ne stavi ni na jednu stranu.

Mudre su Jasenkinje junakinje. Bez obzira na to koje su dobi. Svaka za sebe iz neke svoje muke mudrost vuče. Velika, „osuđena da čeka, a ne zna što i dokad. Ostavljena da sama umiruje svoje slutnje i nađe skopost da iznese breme tuđih nauma. Ka da je baš njojzi moralo bit dodijeljeno da joj bude teže no drugima. Zbore da za sve postoje razlozi. Nekome je to dosta da umiri svijest, a i to bude zaludu kad čeljade prestane da se pita po kojoj pravdi ga se sve to zadesilo. Kad više ne traži

okle je počelo, no samo oće li smoć snage da istrpi taj bič koji ga udara đe stigne“.

Milica koja se, vrativši se posle rata kući, suočava s tim da „može se pasat na bilo koju bandu ovoga svijeta, mogu se naslagat mnoge godine negledanja, al se ne može pobjeć od tog ošćajaja đe pripadaš. Taman kad ti se čini da je sve to neđe daleko iza tebe, da ga je satrlo vrijeme, opet dođe taj dan kad se sve povrne na staro. Će god da se bježi, od sebe se ne može uteć.“

Ili pak Tomana, devojćica od petnaestak leta ostavljena da sama čeka poziv za bolje sutra u napuštenoj kući, koja u jednom trenutku kaže: „Vazda je lakše onome što odlazi. Onome što ostaje bude teže. Onom prvom može bit da je teško što su se rastavili, onom drugom na to se pridodaje čekanje. Pusto čekanje izije ćeljade ka da je guba.“

Suočavajući ih same sa sobom, vodeći ih kroz unutrašnje monologe, Jasenka nam pruža mogućnost da se u njihovim mislima i rećima, pa i sudbini lako pronađemo i prepoznamo.

Proćitavši Jasenkinu knjigu, zapitaćete se, ako su Milica, Velika, Ilinka, Tomana nosile priću, kako to da su je Milka, Anđa, Savka, Gospava iznele do kraja. Bez njih ništa ne bi bilo isto. One koje su bile u senci, one koje su bile podrška, one koje su neprimetno hodile stazama i bogazama prve knjige, Jasenka dovodi pod ćitalaćke reflektore. Zašto? Možda odgovor leži u samoj posveti pisca na početku knjige: „Mojoj baba Dragici i svim ženama od njezine vrste. Brižnicama, ćuvarkama i kućnicama koje su nam podarile ono najvrijednije što su imale, a to je toplina doma.“

Jer one prave ravnotežu sa ove i one strane gore, mudre i strpljive, one su navikle da se sućavaju sa teškoćama više nego sa lepim životom, većito zabraćene crnim marama, ućene da trpe bez pogovora, spremne na najveća odrićanja, njima se iskra promene kod njihovih naslednica prećutno dopada, ali su nedovoljno glasne da to iskažu. Njih su vreme i vaspitanje

omeđili u tradiciju i razumeju se među sobom bez obzira na to sa koje bande su pasale. „Niđe žene, kao ove što su se ođe rodile, nijesu prifatile tolko bremena na svoja pleća, iznijele kuće, pristale da sva hvala pođe muškima i nikad se nijesu zarad toga pobunile. Niđe žene nijesu ovako sabijene ka ođe. Da su se neđe drugo rodile, svaka bi po spomenik dobila.“

Ima mnogo simbolike u Jasenkinom pisanju naročito kada piše o gumenjačama i cipelama, ili o bosiljku. Cipele idu od ruke do ruke, daju se onome kome više trebaju, one spajaju ljude i sudbine. Bosiljak je simbol čistote. „Miris kojim je nadojen ovaj ođe krš. Kad malo bolje pogledaš, ođe narod i nema drugoga cvijeta nako bosioaka. Ovog sitnolistog, koji ne može nikome zapet za oko ljepotom latica. Osuđen na škrtoost, bori se mirisom. Zbore da čeljade ne pamti očima, no mirisima. Tako mu se vrću sva šećanja. Mora da je Bog baš tu biljku ostavio ovom komadu zemlje da po bosioku miriše i da ga po njemu razaznaju. Neprimjetan, a opet prkosno slastan. Taman ka što je narod kojem su ga dodijelili.“

Svojim pisanjem Jasenka je uspela da izbriše *ovu* i *onu* stranu pokazavši da je narod jedan te isti i sa jedne i sa druge strane. Da ga iste muke muče, da ga iste stvari raduju i da ga vekovni običaji i verovanja više nego povezuju. I ne samo to. Dala nam je priliku da ga mi, koji ga ne poznajemo, razumemo.

Kraj knjige vam neće doneti olakšanje. Ostaće onaj poriv za utoljivanjem čitalačke gladi. Jer gradeći likove svojih junaka, Jasenka nam je otvorila nove svetove, ostavivši mogućnost da maštamo da će neki od njih u budućnosti dobiti svoju priču.

Gordana Predić,
istoričarka i novinarka

MIRISI

– Milice, Milice... Da li ste tu? – zvonak glas gazdarice čuo se sa druge strane drvenih vrata.

– Jesam – Milica protegnu noge satima priljubljene uz stopu šivaće mašine. *Dobro mi je došla ova pauza*, pomisli i lijeno se diže.

– Traži vas neki gospodin – već se gubio glas niz dugačak hodnik.

– Evo, odma – bol u leđima opomenu je da je ponovo ostala duže no je mislila. U prvi mah nije prepoznala lik. Mršav čovjek tridesetih godina u pomalo izlizanom, ali urednom odijelu strpljivo je cupka ispred vrata, vrteći kroz šake šešir. Tek kad se nasmijao, izdadoše ga oči.

– Andrija! – ciknu Milica. Ne pamti kad je posljednji put videla neki poznat lik. Ne izdrža i poleće mu u zagrljaj. Zbunjzin, na tren ka da se dvoumio, al mu ruke same krenuše oko njezinih ramena. Nešto se u taj čas od njega otkrivilo i on uzdahnu. Ni sam ne znade da li od olakašanja što je konačno pronaša ili nečeg što nije uspio sebi da objasni još od onog dana kada su se prvi put sreli. Prošlo je dosta vremena. Cijeli rat je iza njih.

– Milice, pa ti si posve drugačija. Ne bih te prepoznao da sam te negde usput sreo – u glasu se nazira trag divljenja.

– E zato si se ti dobro usuka. Što si tako oslabio? – brižno ga prekori i zagleda se u njegovo ispijeno lice.

– Nije lako sve vreme nositi pušku. Od prvog dana rata – Andrija pokuša da se opravda, da bi se već sljedećeg trenu trgnuo navlačeći onaj osmijeh koji je podšeti na momka od nekad. – No dobro, nećemo sada o tome. Gde si bila tokom rata? Nisi valjda sve vreme ostala ovde?

– Jesam, i eto, pretekoh nekako – pokuša Milica da se našali. – Jedna žena iz nekadašnjeg komšiluka naučila me na brzinu da šijem. Cijelog rata šile smo uniforme i slale ih partizanima kako smo znale i umjele.

– Često sam razmišljao o tebi. Pitao sam se kako si se snašla. Vidim da si se odselila sa one nekadašnje adrese. Jedva sam te pronašao.

– Nijesam mogla dugo tamo ostat. Zapravo, čim sam stigla, rekli su mi da se moram brzo snać jer su naumili da se za vrijeme rata sklone neđe na selo, da tako lakše prehrane đecu. Bogu fala, potrefila je tada jedna dobra žena što je živjela u stan ispod njiiovog, pa mi je pomogla – pokušala je u nekoliko rečenica da sabije što više vremena. – Što je s tobom bilo? Kako ti je žena?

– Koja žena? – zateče ga pitanje.

– Pa ona koju je trebalo da oženiš kad smo stigli u Beograd.

– Razišli smo se čim sam se vratio. Ne znam gde je sada. Više se nismo sreli – glas mu je bio ravan.

– E baš mi je ža – Milica iskreno zažali što ga je išta pitala.

– Nema razloga. Nego da ti kažem zbog čega sam te potražio. Ne znam kako sada stojiš sa obavezama... – odjednom Andrija začuta tražeći riječi kako da nastavi. Milica predošeti da ono što će čut nije na dobro. Blago nakrivi glavu čekajući spremno.

– Pre neki dan dobio sam pismo od Vidosave. Zamolila me da te nekako nađem. Napisala je da ti je otac bolestan – brzo izusti gledajući kako je udaraju njegove riječi i grče lice u bol.

– Tata... – Milica jeknu i prekri šakama usta. Oči joj se širom otvoriše i u njima se iscrta strah.

– Za nekoliko dana krećem za Crmnicu. Moji su tamo još od početka rata i vreme je da ih vratim nazad, pa ako hoćeš, možemo da krenemo skupa. Javiću ti tačan dan.

– Idem, no kako? Taman mi treba toliko vremena da izvršim ovo što sam juče uzela da sašijem. Biću spremna dotad.

Andrija ustade.

– Onda smo se dogovorili – on krenu na vrata, i prije no se uhvati za kvaku, zastade. Nije se okrenuo da je pogleda. – Ne pitah te da ima li šta novo kod tebe.

– Nema, a sva prilika da će tako i ostat – da joj briga nije načela dušu, možda bi se nasmijala.

Dok su se primicali Viru istim onakvim čunom kakvim je nekada pošla sa ovih strana, Milicu dočeka onaj poznati izmiješan miris jezera i dolazećeg ranog proljeća. Onaj po kome je nekada pamtila sve dane što ih je predanila uz te krše. Dočekaše je obrisi istih onih vrhova koje je nekad za sobom ostavila, što cijepaju goru napola ne dajući čeljadetu da prebači pogled na onu drugu, malo pitomiju bandu. Sa zapada, preko pola neba, u poznatim bojama rumeni razlivali su se potonji zraci zalazećeg sunca, a u daljini, uz donje obronke planine, nazira se red zbijenih kuća. Pokušala je da napipa pogledom zidove njezinog doma. Džaba. Sivilo krša utopilo ih je u sebe. Na tu bandu gore samo koju uru iza podna zađe sunce. Nikad nije znavala da li je to bila blagodet da ne sprži to crkavice zemlje ili osuda božja da im cijeloga vijeka život prođe u sivila, da l od krša ili sjenki koje dozovu sutone prije mraka.

Od Beograda Milica je prošla cijelo Andrijino vojevanje. Ispriča joj je kako su ga pred sam kraj rata, dok su ćerali Nijemce preko Save, ranili u ruku i da više nema onu nekadašnju skopost u tu šaku, da ga boli na vrijeme. Svako malo, kad je mislio da ga ne vidi, Milica bi mu ufatila pogled kako je zagleda.

Znavala je da mu se sada čini posve drukčija no prije. Iako je bio rat, dosta se promijenila i nije mnogo ostalo od one nekadašnje Milice. Malo pošto je stigla u Beograd, povede je ona komšinica do jedne žene da joj skрати kosu i sad se šeća kako danima nije mogla sebe prepoznati kad bi se pogledala u ogledalo. Njezino sitno i lijepo lice oslobodilo se teške kike i odjednom je sinulo dajući joj neku živost. Brzo je naučila da šije. Bila je spretna. Samo je muku mučila da nađe materijale; tako poče da prepravljati stare haljine i košulje. Za noć je znavala od stare suknje da napravi novu i š njom ujutro zorno prošeta po gradu. Ono što se i dalje nije promijenilo kod Milice je to što se još niko nije uselio u njezino srce. Vremenom joj postade skoro svejedno. Prestade da oko toga lomi glavu, tako da se više nije ni trudila da bilo što promijeni.

Čim su iskočili na malo pristanište ispod virskih zidina, nozdrve joj zagolica onaj nekadašnji miris tek ispečenog leba. Podseti se pekare s kraja varoši i kako su krupne, muške brašnjave ruke vadile iz peći vrele pogače i slagale ih na drveni banak preko kojeg je bila prebačena ka snijeg bijela krpa. Nikad nije otkrila kako izgleda lice čoeke iza malog četvrtastog prozora preko kojeg se trgovalo. Jedino što pamti bile su te u brašno uvaljane široke muške šake. Voda joj pasa na usta od neke slasti što joj zagolica nepce pri pomisli na krckav okrajak.

Ispred Jovove kafane bijaše se okupio neki grdni narod. Glasna graja mutila im je glasove. Jedva je usput uspjela razaznat kako pozivaju da se prijave domaćinstva koja imaju više od četvoro dece da ih stave na nekakav spisak. Dijelili su nešto u velike jutane vreće. Prije no nastaviše dalje put do sela, Milica zamoli Andriju da je pričeka koji čas pored česme nasred malog trga. U taj tren nešto je naćera da trkne do one *njezine spasiteljke* samo da joj se javi. U tri kroka nađe se ispred poznate kuće i snažno pokuca na stara drvena vrata. Kad viđe da niko ne otvara, pritisnu kvaku i viknu s praga:

– Teta Milice, ima li te? Āe si? – poĉe da doziva gledajući oko sebe. *Izgleda da nije doma*, pomisli ulazeći u kužinu. Proviri kroz mali prozor što gleda na taracu iza kuće da sluĉajno nije neĉe naizvan i tek tada primijeti da je naložen šporet na drva. *Tu je neĉe*. Taman krenu, kad se na prag sudariše.

Prešeće je namršten pogled Milice Jokove, sad već skoro starice. *Nije me poznala*.

– Znam da je danas postalo sve narodno. Morate li ovako ka ajduci u svaka doba uskakat po kućama i kako vam na m padne? Što sad oćete? Juće sam vam potpisala da možete uzet podrum za prodavnicu. Na glavu ste mi se više pripeli... – nije šćela ni da pogleda put nje i sve vrijeme je mavalala rukama oko sebe ka da se brani od kakve napasti.

– Teta Mile, ja sam, Milica – jedva se usudila da je prekine.

– Koja sad Milica? – zastade i zaćkilji onim lijepim oćima boje koštanja ne bi li je poznala. Viĉelo se da sumnja u sve i svakoga.

– Ona što je onda pobjegla od Marka Miletina iz ćuna. Bila sam oĉe kod tebe. Primila si me da prekonaćim. Šećaš li se? Danas stigoh iz Beograda, pa reko samo da ti se javim – naniza ĉevojka iz jednog daha.

Žena zastade. Oći poćeše da joj se šire prepoznajući ćeljade ispred sebe. Odjednom joj doĉe u svijest ko je ova ureĉena ĉevojka što joj je uskoćila u kuću. Na tren se ućinje da je ozarila neka milina, ali se uzdržala. Nešto joj ukopa korak i ne dade da se pozdrave. Ostade ukoćena na isto ono mjesto.

– Promijenila si se. Tebe izgleda da je rat preskoćio? – sumnjićavo poće da je zagleda. Ništa joj se nije dopadala njezina suknja pedalj ispod koljena.

– Jesam, ma samo ovako naoko. Oĉe pred tobom je ista ona Milica otprije – rukom taknu više grudi, tamo ĉe ĉoek vjeruje da mu je duša. Nešto je stisnu u prsi. Nešto nalik sramu koji doćeka ćeljade kad se vrće meĉu one što se nikudñ nijesu makli, nešto ka prebacivanje Bogu što se nijesu dobile iste karte za sve. Nekoga je podario da se odolen makne, a nekoga osudio da

cijeloga vijeka čeka. Ne bi li kako odagnala osećaj težine, ona brzo otvori torbicu i izvadi jedan šuškvav papir.

– Ovo je za tebe – ne gledajući u staricu, spuštila je dar na mali sto pribijen uza zid na kraj kužine.

– Što si to donosila? Ne treba mene ništa. Nije vrijeme za darove. Ne volim ja to – poče starica da se brani.

– Mogu ti, dati, toliko poklonit za ono što si mi onda glavu skapulala?

– Učinjela bih to za svakoga. Marka Miletina kuća nije za čestite đevojke. Što ću kad ne umijem skrit to što mislim – u ruke joj zašušta papir. Tresli su joj se prsti, i ona ga nervozno razbuči. Zacakliše se oči boje koštanja kad videše graorastu, dugačku kecelju. Osprijed se kovčala na mala, sitna, bijela puca. Podiže je s obje ruke više glave i prozbori onim istim glasom po kome je onda zapamtila:

– A što je lijepa. Taman mi je ovakva trebala. E za nju ti fala. Ža mi je samo što si se trošila – drhtavom šakom gladila je tanak materijal.

– Neka. Da znaš da sam ti je ja sašila. Samo da ti je taman

– Milica više ne izdrža, skoči i poljubi milu ženu u obraz.

– Moram poitat. Eto me prvi dan kod tebe da se potanko o svemu ispričamo.

– Oćeš li ostat kolko? – bilo je u tom pitanju one strijepnje po kojoj se prepoznaje narod sa tih banda i vazda bi im mimo volje pobjeglo, više da pripreme sebe na dan kad će ih neko opet napuštiti, nego što im je bilo do tuđih nauma.

– Ne znam, rekoše da mi je otac dobro slab. Moram prvo videt kako su doma. Ne znam ni kako ću ih zateć – pred kraj glas joj zadrhta.

– Onda da te čekam – razvuče se starici po licu nešto što bi moglo da sličiti na radost. *Lijepo li je dok čeljade ima koga da čeka*, proleće Milici kroz glavu i neka muka jedva je načera da se koporne s mjesta. Hitro iskoči na ulicu i poče da se obrće

oko sebe da vidi ima li će Andrije. Tada začu Milicu Jokovu kako viče s prozora kuće:

– Ne pitah te. Udade li se? – naginjala se kriveći glavu.

– Ne.

– Dobro, dobro – starica manu rukom ka da od svega diže ruke i nestade iza zavjese.

Zateče Andriju naslonjenog uza zid ozidane česme kako tresе koljenom. *Mora da sam se zadržala duže no treba*, pomisli Milica i bi joj neprijatno. On podiže torbe prije no što mu se primakla.

– Oprosti, dugovala sam jednoj ženi da joj se javim – počе da se pravda i uze mu iz ruke svoju torbicu.

– Samo da stignemo do mraka.

– Hoćemo. Znam prečicu. Jes malo kamenito i uzbrdo, al se dosta brže stigne.

– Kako ćeš u tim cipelama po kamenju? – Andrija pogleda u njezine noge.

– Zaboravio si da sam ja ođe rođena. Ko ođe prohoda, taj nauči kako da se s krša na krš dočeka, on i po ravnome pazi da će ne buši na glavu. Ne brigaj ti za mene – ona se nasmija.

– Nisam zaboravio – promrsi za sebe Andrija kroz zube. Reklo bi se da misli na nešto drugo, a ne o tome o čemu sad zbore.

Sve vrijeme usput lupkale su Miličine štiklice o sitne krše. Protiv svoje volje, pred kraj puta priznade sebi da su joj na pete iskočili žuljevi.

Kad stigoše do raskrnicе će se odvajа put do njezine kuće, ona zastade. Htjede zagrljajem da se pozdravi sa Andrijom, ali joj oni njegovi pogledi, što su je svako malo presijecali od Beograda, ne dadoše da mu se primakne bliže od dva kroka. Rukovaše se i ona skoro trčeći krenu poznatom stazom. Bilo je vrijeme onih potonjih izdisaja zime, pred samo proljeće. Sve je mirisalo na uzoranu zemlju i prvu tek niklu travu. Prepoznala je

mirise po kojima je pamtila svoje djetinjstvo i sve ono što je ođe za sobom ostavila. Dok se primicala kući, još od razmaknute nakrivljene restele primijeti kroz mali prozor titravo svjetlo šterike. Počelo se smrkavat dok je stigla. Prije no se primače vratima, Milica se načas osloni na među s kraja obora i postoja koji minut, tek da ufati malo zraka. Izdaleka je zapazila poznatu priliku kako je iskočila na vrata i zamakla za kućom. *Mora da su im prifalile ćepanice za ogrijev*, pomisli. Sačekala je da se Petar vrne u kuću noseći u naručje nacijepana drva. Teškim korakom Mile odvoji pleća od ledenog krša.

Kad je stupila pred prag, prišeti se dana kad ga je preskočila misleći da je put tada vodi preko mora na drugu bandu svijeta. Nije ni slutila da će za koju uru odustati od svega i da će obrnut tamo đe nije mislila da će se zateć. Znavala je da sa nekih mjesta nema mnogo puteva koji vrću čeljade nazad. Kad tamo kročiš, više ti nema puta nazad. Milici kleknuše koljena, ona se spusti oslanjajući se šakama o vlažan, stopama uglačan komad kamena. Ka da ga moli za oprost, ona nisko savi glavu i celiva studeni krš. Učinje joj se da je ladnoćom kori da se predugo zadržala. *Kad sam ga prošli put celivala, ne bješe ovako studen*, proleće joj kroz glavu. Jedva ustade i lupnu nogom ne bi li otresla glib sa niske štikle što se neđe usput zalijepio.

– Ko je sad u ova doba? – neđe iz kuće začuo se majčin glas.

– Evo, ja ću – oglasi se Petar.

Ne stiže ni da potfati vazduh kad se otvoriše vrata. U prvi mah Petar ne bješe siguran ko je, pa krenu korakom unazad ne bi li bolje pogleda. Kad prepozna sestru, viknu:

– Mileee moja! Dati me oči ne varaju? Majko, dođi da vidiš ko nam je doša! Ajde u kuću, što si se ukipila? – poleće joj u zagrljaj. Milici tek tada dođe u svijest kolko dugo ih nije videla, ni zagrlila.

– Ko je to? – poznat glas iza Petrovih leđa razdvoji ih. Samo jedan pogled bijaše Milici dosta. Crna marama smotana oko

majčine glave dočekala je ka osuda da je za sve opoznila. Tren kad su im se oči srele poručio je i prozborio sve što se desilo.

Tup pogled majke upira je neđe mimo onoga đe je gledala. Onaj što se utuli od presušenih suza. Usnice su joj bile čvrsto stisnute ka da se bojala da im slučajno ne pobjegne glas koji može da prosoči. *Nepravda nauči čeljade da zamukne. Da i druge osudi na mučanje. Više druge no sebe. Valjda mu tako dođe lakše, no povazdan nad sobom da jadi.* Milica ošeti kako je težak taj pusti korak. Činio se dugačak ka odoleno do mora, a mogle su se taknut samo da su jedna drugoj pružile ruku.

Tren razvučen u cijelu vječnost potraja dok se nisu teškog kroka primakle jedna drugoj. Milica se premišljala smije li tač majku i prigrliti njezina od jada skvrčena ramena. Bijaše to onaj zagrljaj kojim se čeljade istoga trena povrne u tijelo od kojeg se nekad rađanjem udvojilo. Priljubi se prepoznavanjem svojega mesa i svoje krvi. *Može se pasat na bilo koju bandu ovoga svijeta, mogu se naslagat mnoge godine negledanja, al se ne može pobjeć od tog ošećaja đe pripadaš. Taman kad ti se čini da je sve to neđe daleko iza tebe, da ga je satrlo vrijeme, opet dođe taj dan kad se sve povrne na staro. Će god da se bježi, od sebe se ne može uteć.*

Dugo su se grlile. Bez ijedne riječi utjehe da se umire, bez da su se s mjesta makle. Bojale su se da ih najmanji zvuk il pokret može razvojit. Majka spuštene glave stisnu Miličine šake uz svoje prsi. Ka da je u taj tren obuze strah da joj iznova mogu otet ono što je njezino. Krupna suza skotljala joj se s kraja oka.

– Majko, đe ne stigoh prije? – Milici zadrhta glas.

– Nije moga više, niti mu je više bilo do života – prozbori Stana obrćući se. Bijaše to okret koji je vrće u njezin svijet tugovanja i tihovanja.

– Ajd ovamo s praga, primakni se ognju, Mile moja. Mora da si ozebla dok si došla – skrećući priču, Petar pokuša da obustavi težinu što se gustinom razvukla kroz kuću.

Milica se obrnu oko sebe i pogleda na onu poznatu stranu sobe. Čuo se onaj isti, od nekad, odjek njezinih koraka o drveni

pod više konobe koji je zapamtila i koji je ponijela sa sobom. Pucketanje ognja povrnuto je u ono davno vrijeme koje joj se još koliko juče činilo da je neki drugi, skoro tuđi život. Sve je opet bilo na isto ono mjesto od nekad. *Ka da se nikad niđe nijesam ni makla.* Nešto što slično na strah podsmijehnu joj se sudbinom. Strpljivo je čekalo današnji dan da se vrne i pokaže joj da je zaludu bježat od sebe.

Odnekud dotrčala dijete i stade ispred nje gledajući je pravo u oči. Bilo ga je stid da pita ko je žena pored babe zbog koje su se svi podizali na noge. Prepoznala je svoje oči. Krupne, duboke, one što se crne dubinom.

– Dušane? – Milica kleknu i raširi ruke.

– Ajde, to ti je tetka, moja sestra. Primakni se da se pozdraviš – dijete jedva napravi mali korak. Milica ga zagrlila. Glavica mu je mirisala na tek pokošenu travu. Ona se prišeti svojih valjanja po naslaganim kopama sijena dok je nekada maštala o nekom drugom životu mimo ovoga krša. Prepoznala je u njegovom pogledu onu iskru koja čera čeljade da se makne neđe dalje od ovih zidova. Viđela je želju koja ne pušta i ne da mira sve dok ga ne načera da preskoči na drugu bandu ovih brda i pasa će ga noge ponesu.

– Dođi, donijela sam ti nešto – ona otvori torbicu, provarda po dnu i izvuče omanju kutiju. – Evo, pogledaj da li ti se sviđa.

Nespretni tanki prstići zagrebaše po kartonskoj kutiji i Milici se iznova vrnuse slike kad su o praznike znawali stići darovi od strica iz Australije. Živjela je za te dane ne bi li tada kakva kutija slična ovoj bila njojzi namijenjena. Nije je ispuštala iz ruke, povozdan bi je zagledala iz svakoga ćoška i kad legne, skrivala pod jorgan da niko ne vidi. Destragala bi se prije no bi stigla da se nauživa. Ne od nemara, no puste želje da je vazda pri njojzi taj komadić radovanja.

Po neravnom podu zakotrlja se metalni autić sve dok ga nije zaustavila rupa između dvije daske. Prepoznala je onaj iskrivljeni čvor na kome su joj nekad znale bit zagledane oči.

Ko zna će su joj tada misli stizale. Sve ostade isto. Činjelo se da se nikad niđe nije makla. Nekakva tjeskoba joj se izmiješa ošećajem da, će god da obrne, ona opet samo ode pripada. Odjednom joj se stisnu grlo i poče da pritiska. Skupilo se ispod daha nešto ka jecaj. Jedva ga je obustavila.

Začuo se bat koraka ispred ulaznih vrata. Uskoči snaha. Treba joj je samo tren da prepozna gošću. Uz blag tresak spuštila je pred noge kantu tek pomuženog mlijeka i, trljajući o suknju mokre šake, krupnim korakom krenu do Milice. Od uzbuđenja zafališe joj riječi. Stasita i snažna žena prirgrli je uz grudi svojim dugačkim, skoro krakatim rukama. Stisak se malo pojača prije no što je puštila iz zagrljaja i odade da im je svikolicima falila. Tek tada istim onim promuklim glasom od nekad prozbori:

– A će si dosad, Mile naša? Otkad te to nema? – Milica nasluti prizvuk korenja.

– Evo. Skoro mi javiše da tata nije dobro. Opozni, opozni za sve – tek tada prepuče joj glas, ona skliznu na nizak škanj, zgrči se i zajeca suzama bez glasa. Dugo joj se treslo tijelo, sve dok po plećima nije osetila poznatu drhtavu šaku. Nije se čula nijedna riječ utjehe. Pritisnu je tišina, ona što stiska osudom i što šapti na uvo da joj ne pripada olakšanje. Ona što ostavi čeljade samo da otčuti bol, da se suoči sa sudbinom, pogleda u oči i s njom se pomiri, jer protiv nje se ne može. Zato i nema rašta da se jadi, jer to nikad nije zarad drugih, no zarad sebe. Samo se gubi skopost kojom se mora podnijet i ponijet usud.

Vatra poče da se gasi; i ona ka da je šćela da ih načera da se trgnu i poruči da se otčutalo što treba. Prostruja jezom budeći ih iz tišine.

– Ajde, Zorka, donesi iz podruma prut kobasice. Imaš tamo s kraja na pritke i jednu mušnicu. Ranila sam je da se nađe, ako nam kad Mile dođe. Ovaj put se nijesam prevarila – prozbori Stana.

Skoči snaha prije no je svekrva završila i zamače preko tarace put donje kamare.

– Promijenila si se, sele moja – ponovo prozbori Petar. – Nekako si se zagospodila.

– Nijesam, Petre, đe ja da se zagospodim? Samo ti se čini – Milicu posrami to što je ikad pokušala da odskoči od ovog ođe života. Promisli da se tada odrekla same sebe. Obraze joj obli rumen.

– Jesi, jesi. Lijepo ti stoji takva kosa – on spušti glavu ka da pokušava da sravni sebe i đe je stiga za ovo vrijeme dok je nije bilo. Malo toga je moga nabrojati. Milici odjednom bi ža brata. Petar nikad nije ima skoposti, a ni mnogo volje da iščera nešto svoje do kraja.

– Jesi li i dalje na Vir sa službom? – priupita tek da promijeni priču sa sebe na nešto drugo.

– Svaki dan čekam da me obavijeste. Možda me odrede da pređem u Bar, u sreski katastar. Viđećemo još.

– Bilo bi fino da se makneš odolen.

– Bilo bi da oće majka s nama – prijekorno pogleda u majku ka da traži krivca što se nikud dalje ovih brda nije maka.

Primakoše se trpezi. Na čelo nije bilo postavljenog pjata. Prazno mjesto na koje, kako je naredila Stana poslije Radove smrti, *za četres dana neće niko šest*, opominjalo je da i kad više nema čoecka, ne znači da treba izbrisati sve što je do juče bilo njegovo. Milica primijeti da joj se Dušan sramežljivo primaka. Uze ga u krilo. *Izgleda da je moje mjesto pripalo njemu čim je stasa da objeduje sa fameljom.* Ona odlomi komadić još tople pogače i tisnu mu u sitna usta. Dijete zamljacka. Preplavi je bliskost, stisnu ga pri sebi i poljubi u kosu. Obuze je onaj ošećaj što poji dušu, onaj kad se ono najbliže po krvi i bratsko drži u skute. Ne pamti da joj je ikad išta napunilo prsa ka taj momenat.

Bila je pozna noć dok su, riječ po riječ, sabili sve ono što ih je sve ove godine dijelilo. Prije no krenuše na počinak, Milicu nešto počera da iskoči na taracu. Ona pogleda više sebe. Isto ono nebo od nekad crnilo se poznatom dubinom. *Niđe se ka ođe ne čini da zvijezde možeš rukom dofatit.* Kroz nozdrve joj

prostruja onaj miris od danas tek uzorane zemlje, pomiješa se s vjetrom što ponekad u ovo doba, s ranog proljeća zna da prebači preko planine i donese miris soli i južine od mora. Teškim uzdahom duboko udahnu natopljen zrak. Prije no se obrnula da uđe u kuću, krajem oka okrznu kako na drugi kraj sela, kroz uzak prozor isijava vatra s ognjišta. *I tamo noćas prebiraju neke svoje priče. Svaka li je sudbina na ove bande slična. Samo se čini da su drukče. Možeš se koprcat kolko ti je volja, pasat na sam kraj svijeta i opet će te dočekat ova čaminja što sve proždire.*